

Araştırma Makalesi / Research Article

FUZÛLÎ'NİN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİSİNDEKİ AŞKIN BEDEL-ÖDÛL BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet ULUCAN^{1*}
Erhan ZEREN²

ÖZ

Klasik Türk şiirinde birçok duygu, düşünce ve durum, bedel-ödül bağlamında değerlendirilmiştir. Gerçek hayatta yapılan her iş ve çekilen her türlü zorluk bir bedelden ibaret olduğu için beklenen bir ödül söz konusudur. Bu bedelin sadece bu dünyada veya sadece öteki dünyada beklenmesi doğru değildir. Hedefe ulaşmak için girilen/gidilen yolda karşılaşılan zorluklar ve sıkıntılar giderek artmakta ise yolun/sürecin sonunda elde edilen veya edilecek olan ödülün anlamı ve verdiği tatmin duygusu da artmaktadır. Nitekim kolayca elde edilen bir ödülün değeri az olur. Bu yüzden çekilen çileler, yaşanan zorluklar ve karşılaşılan sıkıntılar, ödenen bedeli daha iyi ifade etmektedir. Aşk yolunda ödenen her bedel ne denli ağır, zor ve büyük ise elde edilen veya ödülmesi beklenen ödül de o denli önemli ve değerli olur. 16. yüzyıl şairi Fuzûlî Leylâ ile Mecnûn adlı mesnevisinde aşk, âşık ve maşuk üzerinden çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş, aşkın bilinen ve görünen boyutunun yanında bilinmeyen ve görünmeyen boyutlarına da değinmeye çalışmıştır. Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn adlı mesnevisinde aşkın türlü hallerine dair telakkilerini dile getirmiştir. Fuzûlî'nin bu mesnevisindeki aşkın çeşitli hal ve şartlarının değerlendirilmesinde bir uyum, düzen ve dengenin gözetildiği görülmektedir. İnsanın kendini aşmasını sağlayan ve ayrıcalıklı bir hâl olan aşkta; bedel ve ödülün birbirini tamamladığı, birinin diğerinin yerine geçebildiğinin üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn, Aşk, Bedel, Ödül

AN EVALUATION OF METAPHORICAL AND DIVINE LOVE IN FUZÛLÎ'S LEYLA AND MACNUN EPIC IN THE CONTEXT OF COST AND REWARD

Abstract

In classical Turkish poetry, many emotions, thoughts, and situations are evaluated within the context of price and reward. Since every action and every difficulty endured in real life involves a price, there is an expected reward. It is incorrect to expect this price only in this world or only in the afterlife. As the difficulties and hardships encountered on the path to achieving the goal increase, the meaning and satisfaction of the reward obtained or expected at the end of the path/process also increase. Indeed, an easily obtained reward has little value. Therefore, the suffering endured, the difficulties experienced, and the hardships encountered better express the price paid. The heavier, more difficult, and greater the price paid on the path of love, the more important and valuable the reward obtained or expected. The 16th-century poet Fuzûlî, in his mesnevi (narrative poem) Leyla and Majnun, offers various evaluations of love, the lover, and the beloved, attempting to address not only the known and visible dimensions of love but also its unknown and invisible aspects. In his epic poem "Layla and Majnun," Fuzuli expresses his views on the various states of love. In this poem, Fuzuli demonstrates a harmony, order, and balance in his evaluation of the different states and conditions of love. He emphasizes that in love, a privileged state that allows one to transcend oneself, the price and the reward complement each other, and one can substitute for the other.

Keywords: Fuzuli, Leylâ and Mecnûn, Love, The Price, The Reward.

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-8445-3127

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ulucanmho@firat.edu.tr,

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0009-0002-0648-4029

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.04.2026

Giriş

Edebî eserler yeni duygu, düşünce, hayal ve değerlerle birlikte yeni tip ve karakterler ortaya çıkarır, yeni temalar oluştururlar. Bu özellikler, mesnevilerde de görülmektedir. Mesneviler, birçok temanın işlendiği eserlerdir. Şairler, mesnevilerinde yaratıcılık kabiliyetlerini en verimli şekilde ortaya koymaya çalışırlar. Başarılı bir mesnevi şairi olan Fuzûlî'nin Leyla ile Mecnun adlı mesnevisi de bunlardan biridir.

Fuzûlî, yaşadığı XVI. yüzyıldan bugüne kadar Türk Edebiyatının en lirik şairi olarak bilinmektedir. Şair olarak yaratılmış bu müstesna kabiliyet Türk, Arap ve İran kültürlerinin tabakalaştığı Irak-ı Arap'ta Arapçayı, Farsçayı ve devrinin bütün ilimlerini hakkıyla öğrenmiştir. Eserlerinden tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, mantık, hendese, heyet ve tıp ilimlerini bildiği anlaşılmaktadır (Mazıoğlu, 1992).

Eserleri ve tezkirelerin verdiği bilgilerden Fuzûlî'nin iyi bir eğitim aldığı tasavvufa da derin ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Melankolik kişiliği ve aldığı eğitim ile Irak coğrafyasının travmatik tarihi birleştiğinde mistik ve platonik bir aşkı anlatmak konusunda gösterdiği büyük başarının tesadüf olmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır (Doğan, 2008). Onun şiiri, lirik yönüyle Klasik Türk edebiyatında eşsiz bir konuma sahiptir. Kaleminden dökülen her bir kelime, anlam ve duygu yoğunluğu bakımından derinlik arz eder. Aşkın verdiği mutluluk yerine doğasından kaynaklanan ızdırap ve zorlukları işleyen Fuzûlî, bu yönüyle lirik şiirin zirvesine ulaşır. Fuzûlî'nin şiirleri okunmanın yanında aynı zamanda hissedilen şiirlerdir.

Efsanevi bir çöl hikâyesi olan Leylâ ile Mecnûn'un aşkı, İslam medeniyetinin oluşturduğu müşterek edebiyatta büyük bir ilgi görerek şairler tarafından defalarca işlenen bir konu olma özelliği kazanmıştır. Fars, özellikle Türk edebiyatında daha çok tutulmuştur. Hikâye Arap, Fars ve Türk edebiyatları başta olmak üzere bütün İslam edebiyatında müstakil eserler olarak işlenmiş birçok manzum ve mensur eserde sıkça anılan, çeşitli benzetme öğeleri olarak kullanılan, aşkın ve âşıklığın ifadesinde başvurulan meşhur bir kıssadır. Özellikle hikâye kahramanları âşıka ve maşuka timsal olmuşlardır (Kesik ve Baka, 2015).

Fuzûlî'nin kaleme aldığı ve asıl şöhretini kazandığı Leylâ ile Mecnûn mesnevisi, 1536 yılında yazılmış 3096 beyitten oluşmaktadır. Eser, Bağdat ve Halep Beylerbeyi Üveys Paşa'ya sunulmuştur. Leylâ ile Mecnûn hikâyesi ilk olarak Arap edebiyatında sonradan Mecnûn lakabını alan Kays'ın, sevgilisi için söylediği şiirlerle, bu şiirleri açıklamak üzere yapılan yorumlardan ve bunlara eklenen söylentilerden meydana gelmiştir. Hikâyenin esası Mecnûn'un kişiliği etrafında toplanır ve olaylar, Necid çölleri civarında geçer (Levend, 1959). Fuzûlî bu aşk öyküsüyle insanlığa birtakım mesajlar vermekle birlikte eserin arka planında kendi iç dünyasına da ayna tutmuş, kendi trajedisini de dile getirmiştir. Mecnûn, bir karakter olarak bir bakıma Fuzûlî'nin şiirlere yansıması gibi görünmektedir. Mecnûn da onun gibi güçlü ve hisli bir şairdir; ikisi de ızdıraptan zevk alır, aşkın zevkine değil, derdine taliptirler (Kahraman, 2011). Ona göre şairliğin sermayesi derttir; şiir söylemek için insanların sandığı gibi zevk ve safa içinde olmak değil, dertli olmak gerekir; şiir sanatında yarışı kazanan her zaman dert olmuştur (Doğan, 2009).

Eserin tamamında Mecnûn Leylâ'ya, Leylâ Mecnûn'a kavuşma ümidi taşır. Ancak bu kavuşma mümkün olmaz. Fuzûlî hikâyenin böyle sonuçlanmasını ister. Çünkü Fuzûlî dünyayı bir gurbet yeri, ayrılık mekânı olarak görür ve bunu en iyi bu mesnevisinde ifade etme imkânı bulur. Fuzûlî'nin şaheseri olan Leylâ ile Mecnûn'da dile getirdiği aşk, ızdırap ve lirizm tamamen ilâhî duyguların terennümünden ibarettir. Fakat şair bu duygu ve inanışları o kadar ustalıklı işlemiştir ki, şiirleri kuru bir nasihat yahut vaaz durumuna hiçbir zaman düşmemiştir (Hacıeminoğlu, 1972). Tasavvufi bakış açısıyla değerlendirildiğinde bir sevgilinin/beşerin güzelliğine duyulan hayranlıkla başlayan aşk, Kays'ın ilahî duygularını uyarmış ve Leylâ'da Mevla'yı görmesine sebep olmuştur. Bilahare sebeplerin aradan çekilmesiyle Kays hakiki aşk yolunda Mecnûn'a dönüşmüştür. "Aşk hikâyeleri şairlerce ele alınırken tasavvuf imajlarıyla örülür ve örtülür.

Tamamen beşerî konular işlenecekken bile sanki fikir birliği etmişçesine şairler, hatalarından arınmayı ve kısmi de olsa ahlakçı gözükmeyi bir görev sayarlar” (Öztürk, 2009, s. 465).

Bu eser Türk edebiyatının klâsik döneminde yazılmış mesnevilerin en güzellerindedir. Yazıldığı tarihten itibaren Türkçe konuşulan bütün sahalarda sevilerek okunmuş ve kendisinden sonra yazılan Leylâ ile Mecnûn mesnevileri üzerinde etkili olmuştur. Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn’u hangi duygularla kaleme aldığını eserin girişindeki bir rubaide şöyle ifade eder:

Dutsam taleb-i hakîkate râh-ı mecâz
Efsâne behânesiyle arz etsem râz

Leylî sebebiyle vasfun etsem âgâz
Mecnûn dili ile etsem izhâr-ı niyâz (LM/R/2)³

(Ey Tanrı!), hakikat arzusu ile mecaz yolunu tutup da hikâyeye söylemek bahanesiyle sırları açıkladığımda; Leylâ vasıtasıyla senin sıfatlarını anlatmaya başlayıp, Mecnun’un dili ile sana olan ihtiyacımı ortaya koyup yalvardığımda...” (Doğan, 2009, s. 25).

Aşk, âşığın her an zorluklarla, çilelerle sınıandığı bir alandır. Bu, aşkın tabiatında olan bir durumdur ve âşığın bunu kabullenmesi, ne kadar azimli ve istekli olduğunu göstermektedir. Aşk uğruna çekilen bütün zorluklar, ödenen bütün bedeller âşık için tükenmez bir ilham kaynağıdır. Âşığın katlandığı zorlukların sonunda ödediği bedeller, elde ettiği değer ve ödüllerdendir. Tasavvufi pencereden bakıldığında da aşk çileli bir yolculuktur. Kişi/âşık, vuslata erebilmek için her türlü zorluğu göze alır. Çile, âşığın Allah’a olan sevgisinde ne denli samimi olduğunu ortaya koyar. Âşığın ettiği ah ve figan, onun sabrını, samimiyetini sınarken bir yandan da onu daha derin bir teslimiyetin doruklarına çıkarır. Âşığın bu teslimiyeti, aşk yolunda çektiği sıkıntıların bir karşılığı, ödülü olarak telakki edilir.

Âşığın gözyaşları ve naleleri, aşk yolundaki samimiyetinin somut birer göstergesidir. Her ne kadar bu yolculuk zahmetlerle dolu olsa da çekilen bütün zahmetler, âşığın aşkı daha derin bir şekilde hissetmesine imkân verir. Bedel olarak çekilen sıkıntıların sonunda aşkın manasının daha derinden kavramasına ve özüne ulaşılmasına vesile olur:

Aşk içre azâb olduğın andan bilürem kim
Her kimse ki âşıkdur işi âh u figândur (LM/976)

Klasik şiir geleneğimizde sevgili tasvir edilirken onun güzelliği, âşık üzerinde hayranlık uyandıran fakat âşığa acı veren bir güç olarak betimlenir. Sevgilinin kirpiklerinin kan dökücü oklar gibi tasvir ediliyor oluşu aşkın büyüleyici, aynı zamanda incitici doğasını ortaya koymaktadır. Âşık, sevgilinin o keskin ve kan dökücü bakışlarıyla yaralanır. Âşığın yaraları, aşk yolunda çektiği acıların belirgin birer simgesi ve bedelidir.

Aşk, âşığı sürekli bir mücadelenin içinde diri tutmakta acılara katlanabilme becerisini, takatini artırmaktadır. Bu da aşk yolunda ödediği bedeli artırmaktadır. Sevgilinin güzelliği, âşığı bir yandan kendisine çekerken, diğer yandan onda derin yaralar açmaktadır. Açılan yaralar, âşığın aşk yolunda ne kadar fedakârlık yaptığının göstergesidir. Yapılan fedakârlıklar, umulan ödülü çok daha anlamlı ve değerli kılmaktadır:

Her kirpüğü bir hadeng-i hûn-rîz
Peykân-ı hadengi gamze-i tîz (LM/568)

Klasik Türk edebiyatı, aşkın ve ızdırabın manevî derinliğinin işlendiği eserlerden oluşur. Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn adlı mesnevisi, aşkın yalnızca bireysel duygulardan müteşekkil bir hâl olmadığını, manevî bir arayışın ve birçok imtihanın bulunduğu bir sahadan ibaret olduğunu gerçeğini haykıran bir yapıttır. Aşkın doğası gereği içinde bulundurduğu zıtlıklarla ele alınması

³ LM: Leyla ile Mecnun, R: Rübai

gerektiği düşüncesi; eserin bedel-ödül bağlamında değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede çilenin, özlemin ve fedakârlıkların nasıl tezahür ettiği incelenmesi gerekmektedir. Mesnevi, Mecnûn'un aşk yolunda karşılaştığı sıkıntılar ve zorluklar, omzuna yüklenen yükler ve sorumluluklara karşı gösterdiği ceza-bedel ile sabır-ödülün farklı biçimlerde tezahür ettiği örnekleri barındırmaktadır. Mesnevîde ana tema aşktır, aynı zamanda nefis terbiyesinin ele alındığı bu sürecin klasik ve tasavvufî gelenekteki yerine değinilmektedir. Leylâ ile Mecnûn mesnevisindeki aşkın bedel-ödül kavramları bağlamında incelenerek, aşkın nasıl bir imtihan süreci hâline geldiği ve bu imtihanın sonunda ne tür karşılıklar elde edildiği/edileceği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.1. Klasik Türk Şiirinde Bedel

Türkçe sözlükte “bedel”in anlamı ‘değer, fiyat, kıymet, bir şeyin yerini tutabilen karşılık, eşit, denk’ (TDK Türkçe Sözlük, 2005, s. 231) olarak verilmektedir. Bedel, maddî, manevî, psikolojik ve sosyal boyutları olan oldukça kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilmelidir. İnsan, bedel ödeyerek büyür, öğrenir, gelişir ve güçlenir. Bedel, kişiyi kendi sınırlarını zorlamaya teşvik eden bir süreçtir.

Bedel ödeme, kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme yolculuğunun önemli bir parçası ve aşamasıdır. Hayatımız tercihlerimiz, seçimlerimiz ve vazgeçişlerimizin sonucunda şekillendiği için gerek göze alarak gerekse vazgeçerek ödediğimiz bedellerden oluşmaktadır. Başka bir yönüyle bedel, bir sebep-sonuç ilişkisinden meydana gelmektedir. Yapılan her eylemin bir sonucu vardır. Bu sonuç bir bedel olarak değerlendirilir. İnsanlar, özgür iradeleriyle kararlar alırken bu kararların sonucunda kazanacağı yararı ve alabileceği cezayı peşinen kabullenmiş olur. Özgür iradenin seçimlerinin bedeli doğal olarak kendisine dönecektir. Kişi bu bedel ile yüzleşmek zorundadır. Toplumsal ahlak kurallarına riayet etmeyen bireyin vicdani bir bedel ödemesi kaçınılmazdır. Bedel aynı zamanda kişinin ya da toplumun motivasyonunu, tatminini ve özgüvenini artırır. Bedel-ödül kavramları arasındaki ilişki insanları daha çok çalışmaya, daha fazla çaba göstermeye yöneltir. Böylece elde edilen başarı takdir etmenin yanında teşvik edici kişisel ve toplumsal boyut kazanır.

Bedel ödeme, her zaman kısa vadeli olmayabilir. Sonunda ödül elde edilecek olan bir süreçte yıllar süren bir çaba, fedakârlık ve emek vermek gereklidir. Bu süreçte çekilen çileler, yaşanan zorluklar ve katlanılan fedakârlıklar, elde edilmesi umulan ödülü kutsanacak bir değer haline getirir.

Kimi zaman ödenen bedel, düşünülen çok daha büyük olabilir. Fakat ödül ile elde edilen tatmin ve başarımlık duygusu, süreçte çekilen sıkıntıları veya ödenen bedeli telafi eder. Kişi kazandığı ödülün, ödediği bedelin karşılığı olduğunu duyar ve hisseder. Böylece ödenen bedel, kazanılan ödülün anlamını ve değerini artırır. Kolayca elde edilen ödüller, kişiye somut bir tatmin sağlamayabilir. Fakat sıkı bir emek ve fedakârlıkla elde edilen ödüller, daha kıymetli ve daha anlamlı olur.

Tasavvufta ‘bedel ödemek’ kişinin manevî gelişim yol(culuğ)unda ilerlemek için nefisini terbiye etmesi, dünya arzularından vazgeçmesi ve Hak yolunda fedakârlık etmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple bedel ödemek sadece dünyevî zorluklarla değil, kişinin iç benliğiyle, nefsin arzu ve tutkularıyla da mücadele etmeyi gerektirir. “Vahdete ulaşmak ve vuslata ermek yolunda çekilecek zahmetler ve atlatılan badirelerin hepsi bireysel gelişim için önemli merhalelerdir” (İçli, 2010, s. 57). Tasavvuf, dünyevî olandan sıyrılarak ilahî hakikate ulaşma yolunu ifade eder. Bu yolda yürümek aynı zamanda bedel ödemeyi gerektirir. Tasavvuf, Allah'ın her şey, insanın hiç olduğu bir inanıştır. Bu husus, tasavvufî hayatın başlangıcını teşkil etmektedir. (Altıntaş, 1985) Bu süreç, kişinin kendi benliğinden vazgeçmesini, ‘hiç’ olmayı öğrenmesini ve kemale ulaşma yolunda nefsin zorluklara katlanmasını içermektedir.

Nefis, tasavvufta insanın hedefe ulaşmasındaki en büyük engellerinden biridir. Nefsi terbiye etmek, kişinin dünyevî hırslardan, arzularından ve bencillikten uzaklaşarak Allah'a yaklaşmasını sağlar. Bu süreçte kişi kendi isteklerinden vazgeçer ve nefsinin disipline ederek bedel öder. Tasavvufta mürit sık sık oruç tutarak ve zikirde bulunarak nefsinin terbiye etmeye çalışır. Nefsinin arzularını kontrol etmek, tasavvufta en büyük bedellerden biridir. Tasavvuf yolunda bedel ödeyenler, dünya nimetleri ya da zorluklarına karşı sabır ile sınırlanır. Sabır, ödenen en büyük bedellerdendir. İlahi sınırlara erişmek isteyen mürit karşılaştığı sıkıntılara, yaşadığı yalnızlığa ve çektiği çilelere sabretmek durumundadır. Sabırla ödenen bedel, kişinin Allah'a olan teslimiyetini güçlendirdiği gibi maddî âleme karşı bakışını da müspet yönde değiştirir ve geliştirir. Tasavvufta bedel ödemek, dünyevî bağlardan kopmayı gerektirir. Dünya malı, makam, mevki gibi dünyalıklara bağlı kalmak, tasavvuf yolunda birer engeldir. Maddî unsurları terk etmek kişinin manevî yolculuğunun bir bedelidir. Tasavvufî anlamda 'bedel ödemek' bir kayıptan ziyade, ilahî aşkı hissetme ve yaşama sürecidir. Bu süreçte çekilen her türlü sıkıntı, manevî birer kazanımdır. Başka bir ifade ile değerli bir ödüldür.

Bütün edebî geleneklerde olduğu gibi Klasik Türk edebiyatında da en çok işlenen tema aşktır. "Divan şairliğinin yolu, en başta âşıklık rol ve hüviyetini kabullenişten geçmektedir. Şair isterse başka duygu ve konulardan söz açmayabilir, hayatın başka tezahürlerine ilgisiz kalabilir; fakat şiirlerinde aşkın semtinden geçmeden, aşkı kendi macerası olarak anlatmadan, devamlı surette âşık pozisyonunda görünmeden şair sayılmak, şair sırasına girmek, divan şiiri teşrifatında düşünülebilecek bir şey değildir." (Akün, 1994, s. 389).

İkili aşk hikâyelerinde anlatılan âşık, çoğunlukla hikâyeyi kaleme alan şairin kendisidir. Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin bir anlatıcısı olduğu gibi, "Âşık" ve "Sevgili" arasındaki hikâyenin de bir anlatıcısı vardır. Bu anlatıcı "Âşık"tır. Şair, "Âşık" tipolojisine bürünerek, her şeyi onun gözüyle görür, onun dilinden anlatır. (Kurnaz, 2010, s. 448). Kendini âşığın yerine koyan şâir, dünyevî ve uhrevî cefayı çeken asıl kişidir. Klasik Türk şiirindeki sevgilinin en belirgin özelliği âşığa karşı merhametsiz oluşu ve ona acı çektirmesidir. Âşık ise bu merhametsiz sevgilinin kapısında durmaktan ve ondan merhamet dilenmekten hiç vazgeçmez. Ayrılığın verdiği yoksunlukla ona daha çok ulaşma çabası gösterir. Sevgilinin cefası arttıkça âşığın ödediği bedel de artar. 16. yüzyıl şairlerinden Fuzûlî'nin şiirlerinde de çekilen cefadan dolayı bir sitem duyulmaz aksine ilahî aşk yolunda çekilen cefanın, ödenen her bedelin bir eziyetten çok bir gereklilik olduğu düşüncesi hâkimdir. Âşık olarak halini kabullenme ve durumdan hoşnut olma söz konusudur. Fuzûlî'nin bir gazelinde geçen şu beyit, bu durumu açıkça ifade etmektedir:

Işk derdiyle hoşem el çek ilâcumdan tabîb

Kılma dermân kim helâkim zehri dermânundadır (TD/G.90/2)⁴

Aşkın verdiği acının bir bedeli olduğu ve şairlerin bu acıdan neşe duyduğu ifade edilir. Aşkın getirdiği sıkıntı, ödenen bedelin bir parçasıdır. Aşkın bedeli, yalnızca bireysel fedakârlıklarla sınırlı değildir. İlahi aşk örnekleri de dünyevî zevklerden, nefsanî arzularından feragat etmek bir bedel olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik şiirde 'bedel' kavramı genellikle aşk ve ilahî aşk temaları çerçevesinde âşığın derin bir fedakârlık, özveri göstermesi ve acı çekmesi olarak anlaşılmaktadır. Bedel, sevgilinin aşkı boyunca uzanan mesafeler, ayrılık acısı, kavuşma hasreti gibi unsurlar etrafında metafor olarak kullanılır.

Geçici olanı kalıcı olana tercih etmek olan aşk hali, bu yolda yürüyenler için kaçınılmaz bir imtihandır. Kişi, maddi olanı elinde tutmaktansa, gerektiğinde onları uğruna yandığı için harcamayı göze almalıdır. Zira gerçek değer, maddi olanı muhafaza etmekte değil, onu hakikat yolunda sarf edebilmekte gizlidir.

⁴ TD: Türkçe Divan, G: Gazel, Gazel no, Beyit no

Klasik şiir anlayışında ve tasavvufta, dünya malına sahip olmaktansa, onu terk edebilmek çok daha kıymetli görülmüştür. İnsan, gerçek varlığa ancak onu bu dünyaya bağlayan zincirlerden kurtulduğunda ulaşabilir. Dünyevî mal ve mülkler, insana verilmiş birer emanettir ve onları ne uğruna harcadığı, insanın yönünü belirler. Eğer bunlar, fâni olana bağlanmak için değil de daha yüce bir hakikate ulaşmak için harcanırsa o zaman gerçek anlamını bulur.

Tasavvufi anlayışta da maldan ve candan (benlikten) vazgeçmek esastır. Çünkü insan, nefesine duyduğu bağlılığı terk etmedikçe, ilahî hakikate erişemez. Bu yüzden hakikat yolunun yolcuları (âşıklar), sahip oldukları dünyevî varlıkları bir an bile tereddüt etmeden ortaya koymaya hazır olmalıdır. Dünyevî olanı gözden çıkarmak, bu yoldaki ilk adımdır. Gerçek bedel/fedakârlık, canı bile ortaya koyabilecek bir teslimiyetle mümkündür. Ancak o zaman, insanın varlığı, gerçek bir değere ulaşır:

Sarf eyleye genc ü mâl-i âlem
Cânâne yolında belki cân hem (LM/1442)

İnsan, varlık sebebini anlamlandırana kavuşamadığında, geriye kalan her şey gözünde değersizleşir. Dünyevî nimetler ancak insanın gönlünü bağladığı hakikate ulaşmasını sağladığında bir anlam taşıyabilir. Bu mümkün olmadığında, beden ve ruh sadece bir yük haline gelir. Çünkü insan, sevdiğiyle ve uğruna var olduğuyla tamamlanabilir. İnsan ona ulaşmayacaksa, “yaşamak” ve “sahip olmak” anlamını kaybeder. Bu düşünce, tasavvufi anlayışta “terk” makamıyla karşılık bulur. Terk, insanın benliğini de aşarak yöneldiği hakikate bütünüyle teslim olmasıdır. Dünyevî olanın geçiciliğini kavrayan âşık, hakikate ulaşmak için her şeyden vazgeçmeye razı olur. Gerçek manada bağlılık, sahip olunanlardan özgürleşmekle mümkündür. Çünkü insan, vazgeçtikleri ölçüsünde hakikate yaklaşabilir ve özgürleşebilir.

Uğruna hiçbir şey feda edilmeyenin, insan ruhunda gerçek bir karşılığı yoktur. Sahip olunanlar ise hakikat yolunda harcanmadığı takdirde bir yükten farksız haldedir. Beden ve ruh, canan varsa anlamlıdır, onun yokluğunda, insan için geriye kalan her şey hükümsüzdür, kıymetsizdir:

Yâ Rab mana cism ü cân gerekmez
Cânânumsuz cihân gerekmez (LM/2979)

Sembolik bir değer olan mumun ışığı, etrafındaki karanlıkları yok eden, aydınlatan bir güçtür. Fakat bu güç, ancak mumun kendisini tükenişe uğratması sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Mum etrafına ışık verirken, kendisi de bir yandan erir ve zamanla yok olur. Mumun erimesi, bir bakıma bedelin ödenmesidir. İnsan da benzer şekilde, kendi yaşamında anlam bulabilmek için kendisinden bir şeyler feda eder. Etrafına ışık yayarken tükenmekte olan bir mumun haline benzer şekilde insan da benliğini, sevdiği/canan uğruna harcayarak kendini tamamlar. Kendini kaybetmeden gerçek ışığı bulmak mümkün değildir.

Aşk da bir anlamda insanın kendi benliğini feda etmesidir, ondan vazgeçmesidir. Ancak sevgi ve bağlılık yolunda bedel ödemek, aşkın gerçek anlamını taşır. Kişi, aşk/mana arayışı yolunda yürürken ne kadar acı çekse de çekilen o acılar, aslında ödülün habercisidir. Yanmak, tükenmek, ama sonunda o tükenişin içinde var olmak, en büyük ödüldür.

Öz benliğin ışığının dışı vurumu, bedel ödeyen insanın parıltısı gibidir. İnsan kendi benliğinden ve dış/maddi dünyadan ne kadar fedakârlık yaparsa, o kadar değerli bir ödüle ulaşır. Her yanma ve tükeniş, hakiki ödüle bir adım daha yaklaşmaktır:

Bir nâdire şem idün şeb-efrûz
Düşdi sana zevk-i aşkdan sûz

Bir niçe zaman eğerçi yandun
Sûz-ı dile durmadun usandun (LM/2962-63)

Âşığın gözyaşları, adeta derya gibidir ve bu derya her biri ayrı anlam taşıyan damlalardan oluşmaktadır. Âşık, gözyaşlarıyla içindeki mana denizine dalar ve zamanla aşkı ve hakikati daha

net bir şekilde görür ve hisseder. Denizin her damlası, varlığın sınırlarını zorlayan arayışın da parçası gibidir. Yolculuk, başlangıçta bir amaç gibi görülebilir ama aşk, kenarına/sınırlarına ulaşılacak bir olgu olmaktan çok uzaktır. Aşk denizinin derinlikleri ve çevresi sürekli genişlemektedir ve insanı hiç beklemediği yönere sürüklemektedir.

Aşkın bedeli, onun sonsuz denizlerinde mücadele etmek ve o denizin her yönünü/durumunu kabul etmektir. Her yeni dalga, insanı bir adım daha derinleştirirken içindeki tüm sınırları aşmayı da zorunlu kılar. Bedel, aşkın denizinde kaybolup yeniden mana aramaktır. Aşkın denizinde hiçbir kıyıya varmak mümkün değildir. Tek yol, o denizin derinliğini kabul etmek, her dalgasına yenik düşmek ve kaybolarak kendini yeniden bulmaktır. Ancak kaybolmanın sonunda insan asıl ödüle ulaşabilir:

Yaşum suyu oldu vara vara
Bir bahr ki yoh ana kenâra (LM/769)

Âşık, aşkın etkisi altındayken, kendini zincire vurulmuş gibi hisseder. Aşkın onu kısıtlayan etkisine rağmen âşık bu etkiye kendisi meyletmektedir. O, kaybolduğunu düşündüğü özgürlüğünün peşinden gitmektedir. Zincir, âşık için cezadan öte, aşkın onu sardığı zorlayıcı ve aynı zamanda cezbedici durumdur. Tasvir edilen hal, aşkın acı veren ve tatmin edici doğasını ortaya koyması açısından kıymetlidir.

Bedel, bu zincirin getirdiği sıkıntıyı kabullenmek ve aşk yolunda kaybolmaktır. Âşık, bu kaybolmuşluk içinde bir ödül arar. Acı çekse de hissettikleri ve yaşadıkları ona başka bir anlam sunar. Gerçek ödül, bu zorlukların getirdiği derinlikte, manevi huzura ve gerçek aşkın farkındalığına ulaşmaktır.

Aşağıdaki beyitte de geçen bu “*ser bülend*” hali, âşık için bir anlamda, aşkın yüksek bir noktasına ulaşmasını ifade eder. Âşık, duygusal olarak bir arayış içindedir, fakat bu duygusal arayış, onun kendini kaybetmesine ve bir anlamda daha derin farkındalığa ulaşmasına vesile olur. Âşık, zincirlerin içerisinde kaybolmuş gibi görünse de aslında her adımda aşkın gizli anlamlarını aramaktadır. Çekilen acılar, yolculuğun başlangıcıdır ve her adımda daha sıkı bir bağ kurulmaktadır:

Tâ zülfüne olmuşem giriftâr
Zencîr-i cünûna rağbetüm var

Gam silsilesine pâ-y-bendem
Dîvâneler içre ser-bülendem (LM/1667-1668)

Klasik Türk edebiyatı, ‘bedel’i çoğu zaman aşk uğruna çekilen acılar ve bu acılara tahammül etme’ olarak ele alır. Aşk yolunda çekilen sıkıntılar, Allah’a yakınlaşmanın bir bedeli olarak görülmektedir. Âşığın aşka olan samimi ve özverili bağlılığı o kadar ileri düzeydedir ki bedel ödüle, ödül bedele dönüşebilmektedir. Çünkü Klasik Türk şiirinde aşk, öyle güçlü öyle etkilidir ki bedel ile ödül yer değiştirebilir, rahatlıkla biri diğerinin yerine geçebilir. Zaten aşk böyle bir şeydir. Başlangıçta yerli yerinde duran şeyler, sonuçta tam tersi bir yerde olabilir. Buna şaşılmamalıdır.

1.2. Klasik Türk Şiirinde Ödül

Türkçe Sözlükte “ödül”ün anlamı ‘bir başarı karşılığında verilen armağan, mükâfat, bir iyiliğe karşılık verilen armağan, mükâfat’ (TDK Türkçe Sözlük, 2005, s. 1530) olarak verilmektedir. Kâşgarlı Mahmud’a göre Oğuzcada armağan (ve yarmağan) olarak geçer. Eski Kıpçakçada armağan biçimi kullanılır. Doerfer’e göre, Türkçeden Farsçaya armağan olarak geçmiştir. Sırpça gibi Balkan dillerinde de armağan biçimi kullanılır (Akalin, 2020). Psikoloji Sözlüğünde ödül, “Bir davranışın arzu edilir sonuçlar yaratması, o davranışın tekrarlanma sıklığını artırma eğilimi gösterir. Bu tür sonuçlar yaratan uyarıcılar genellikle ödül olarak kabul edilir. Bu anlamda olumlu pekiştirici ödül anlamındadır” (Budak, 2005, s. 560).

Ödül, kişinin sergilemiş olduğu çabanın bir karşılığı, nişanesi olarak temelde kişinin davranışlarını pekiştirmeye yönelik olarak verilen her türlü karşılıktır. Ödül, maddî/somut olabileceği gibi manevî/soyut da olabilir. Maddî ödül para, hediye, plaket, belge vb. olabileceği gibi övgü, sevgi, saygı, gurur duyma gibi manevî de olabilmektedir. Şairlerin yöneticiler tarafından taltif edilmesi, maddi olarak desteklenmesi ve çeşitli unvanlarla barındırılmaları, ödüllendirme şekilleri olarak değerlendirilebilir.

Ödül, aşkın anlatıldığı klasik ve tasavvufî şiirlerde çoğunlukla sembolik bir anlam ve değer taşır. Ödül, genellikle âşığın aşk yolunda çektiği çilelerin, gösterdiği sabrın ve sadakatin sonunda elde edilen manevî veya sembolik bir kazanım olarak betimlenir. Özellikle Klasik Türk şiirinde aşk hem dünyevî hem ilahî yönüyle sıkça ele alındığı için âşığın ödülü, sevgiliye (dünyevî aşk) ya da Allah'a (ilahî aşk) kavuşmaktır.

Dinî-tasavvufî mesnevilerde ödül, dünyevî zevklerin ötesinde uhrevî bir anlam kazanır. Şairler, Allah'ın rızasına ve cennetine kavuşmayı en büyük ödül olarak görürler. Mutasavvıf şairler, Allah'a manevî huzur ve bu yolculuğun sonunda elde edilecek ödüller sebebiyle yalvarır ve yakarır. Elde edilmesi umulan ödül, cennet ya da Allah'ın rızasını kazanmak gibi beklentiler olarak düşünülür. Fakat ödülün en büyüğü cennete girmek değil, Allah'ı görmektir. Klasik şiirde genellikle aşk boyunca çekilen sıkıntıların sonunda elde edilen mutluluk ya da ilahî aşk yolculuğunda kazanılan manevî huzur ve merhale, bir ödül olarak ortaya çıkar. Klasik şairler, dünyevî aşklarda sevgilinin bir bakışı veya bir gülümsemesini, bütün bedellerin karşılığındaki büyük ödül olarak tasvir eder. Nitekim bu şiirlerde sevgilinin küçük bir ilgisinin bile büyük bir mükâfat olarak algılandığı bilinmektedir. Sevgilinin gülüşü, bakışı ya da bir selamı, ödüllerin en değerlisi olarak kabul edilir.

Tasavvufî anlayışta insanın hakikate ulaşması, sahip olduğu dünyevî bağlardan sıyrılması ve aşkın derin anlamını idrak etmesi en büyük ödül olarak görülür. Ancak bu ödül, yalnızca bireysel çaba ile elde edilemez. Bir lütuf olarak kendini gösterir. Bu nedenle, aşk yolunda yürüyen kişi ne kadar fedakârlık gösterirse göstereceği, ulaşacağı merteye ancak kendisine bahşedildiği ölçüde olur. Güzel ameller işleyen, ibadet ve zikirle meşgul olan kişinin gönlünde bir süre sonra ilahî tecelliler zuhur eder. Sufî kendisinin sandığı vücudunu Allah'ın birliğinde yok eder ve böylece fenâfillaha ulaşır. Bu, ilahî aşk ile varılacak en yüce makamlardandır. İlahî aşk insandaki eksikleri gidererek onu insan-ı kâmil mertebesine ulaştırır (Bilgin, 2014).

Aşkın derdi, gamı, âşığın kendi benliğini unutturacak kadar güçlü olabilir. Âşığın benliğini unutturacak kadar güçlü olan bu gam, tasavvufî bağlamda nefsin terk edilmesi ve “fenâfillah” (Allah'ın varlığında yok olmak/yokluk sırrına ermek) halini akla getirmektedir. Ünlü mesnevi şairlerinden Zaîfî de Sergüzeşt-nâme'sinde buna güzel bir örnek verir:

Ne denlü fikr ider olsam özümü
Gamundan unuduram kedüzümü (S/197)

Tasavvufî metinlerde ödül genellikle vuslat/kavuşma olarak anlatılsa da bu her zaman somut bir birliktelik anlamına gelmez. Bazen insanın yaşadığı zorluklar, çektiği sıkıntılar veya gösterdiği sabır, onun için gerçek bir ödül sayılır. Yolun getirdiği sınamalar, bireyin olgunlaşmasına ve hakikate daha yakın hâle gelmesine vesile olur. Bu açıdan bakıldığında sürecin kendisi de bir ödül unsuru olarak göze çarpar. Âşıkların, vuslatı yâre ulaşma çabası, aşk yolculuğunun en önemli hedeflerinden biridir. Bu hedefe ulaşmak için samimi ve içtenlikle hareket etmek gerekir. Sıdk ile yürünen bu yolculuk, âşığın kendi benliğiyle yüzleşmesini sağlar ve onu manevî huzura ulaştırır. Tasavvufî gelenekte, vuslat ile sıdk arasındaki ilişki, aşkın ruhsal boyutunu derinleştirir. Âşık, gerçek bir bağlılık ve dürüstlikle hareket ettiğinde, bu samimiyet, ilahî aşkın kapılarını aralar. Âşık, sevgiliye ulaşma yolunda kendini geliştirmek için çaba gösterirken ödenen her bedel, onu vuslata/ödüle daha da yaklaştırır. Âşık, bu süreçte yaşadığı zorluklarla olgunlaşarak

gerçek aşkın anlamını kavrayıp sevgiliye layık olma yolunda ilerler. Aşkın gerektirdiği ve getirdiği bedeller, âşığın ruhunu, gönlünü zenginleştirirken elde edilen manevî ödüller ise aşkın gerçek manasını anlamasına yardım eder. Taşlıcalı Yahya'nın Şâh u Gedâ mesnevisindeki bir beyitte de bu durum şöyle ele alınır:

Kim ki sıdk ile râh-ı ıška gider
Kendüyi vasl-ı yâre lâyıık ider (M/194)

Tasavvufta ödül anlayışı, kişinin dünyevî isteklerden uzaklaşmasıyla doğrudan ilgilidir. Kişi ne kadar çok arzu ve bağ(ım)lılıktan sıyrılırsa, ilahî hakikate o kadar yaklaşır. Bu süreç içinde ödül bazen huzur, bazen bilgi, bazen de aşkın daha derin bir anlam kazanması olarak tezahür eder. Ancak her durumda, bu noktaya varmak için bir bedel ödenmesi şarttır. Sabır, çile ve dünyevî hırslardan vazgeçmek, bu ödülün kapısını açan unsurlar olarak değerlendirilir. Aşk yoluna girmek sıradan bir tercih değildir. Aşka yakın olmak, onun gereklerini yerine getirmekle mümkündür. Bu, aşkın gerçek anlamını kavrayarak onun kurallarına/disiplinine boyun eğmekle mümkün olabilir. Âşık, aşkın ilkelerini kabul edip bu yolda sabırla ilerlediğinde, dünyevî sıkıntılar onun için anlamını yitirir.

Dünya, insana türlü belalar sunar; mal, makam, hırs ve nefsin arzuları birer imtihan sebebidir. Bu imtihanda aşk, insanı belalardan koruyan bir sığınaktır. Ona tutunan, dünyanın gelip geçici sıkıntılarından etkilenmez. Aşkın getirdiği sabır ve tevekkül, insana her türlü musibetin ötesinde bir mana kazandırır. Aşk yolunda ilerlemenin bedeli, nefsin arzularını terk etmek, sabır ve fedakârlıkla yoğrulmaktır. Ödülü ise dünyanın çalkantılı/debdebeli hâllerine kapılmadan bir huzura ve emniyete erişebilmektir. Ahmed-i Rıdvân, Rıdvâniyye adlı mesnevisindeki bir beytinde dünyevî isteklerden uzaklaşmanın önemine şöyle değinir:

Ger hisâlün kılasun ıška karîn
Olasun dünyâ belâsından emîn (R/44)

Tasavvufî ödül anlayışı, bir değişim/dönüşüm sürecini ifade etmesi bakımından önemlidir. Aşkın doğasındaki fedakârlık ve sabır, ödülü şekillendiren temel unsurlardır. Bu yüzden, ödül bir kazanç olmanın yanı sıra, insanın erginleşme yolculuğu sırasında edindiği farkındalık ve derinleşen anlam arayışı olarak da kabul edilir.

Klasik şiirin ve tasavvufî duyuşun derin dünyasında şairlerin kaleminden çıkan kelimelerin dizi dizi sıralanışı bambaşka anlam denizlerine yelken açan gemiler gibidir. Sûfilerin tasavvufî anlamlar yükleyip kullandıkları sembolik ve mecazî ifadeler, tasavvuf şiiri için çok uygun ve zengin bir alan oluşturur. Bundan dolayı din ve tasavvuf dışı şiirler yazan şairler bile bu şairane sistemin zengin ve renkli mecazlarını kullanmak durumunda kalırlar. Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn'undaki örneklerde olduğu gibi sembolik söylem, maddî dünyanın somut söylemlerini tasavvufî duyuşla soyutlaştırmış, zenginleştirmiş ve yeni bir forma büründürmüştür.

Klasik Türk şiirinde ödül, aşk, sabır, çile ve çaba ile bütünleşen bir kavramdır. Âşığın ulaştığı ya da ulaşmayı umduğu karşılık, bazen somut bir kazanım, bazen manevî bir değerdir. Sevgilinin ilgisini çekmek, onun takdirini kazanmak ya da bir anlık yakınlık duymak en büyük ödüllerden biri olarak görülür. Ancak bu ödül, çoğunlukla hemen elde edil(e)mez. Âşık, sevgilinin gönlünde yer edinebilmek için emek verir, sıkıntılara katlanır ve zamanla ödüle layık olmayı umar. Bu süreç, aşkın değerini artıran en önemli unsurlardan biridir.

Klasik şair için dış dünyadaki her türlü olay, durum, eylem, iş, olgu kendi iç dünyasını anlatabilmek için birer somut örnektir. Âşık ve ateş arasındaki mecazî bağ, aşkın doğasıyla ilgili derin bir anlam dünyasını açığa çıkarmaktadır. Bu da aşkın tek taraflı, tek yönlü olmadığını ve âşığın yanışının sevgiliyi tamamlayan bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Sevgili ateşe, âşık ise onun yakıp kavurduğu bir varlığa dönüşmektedir. Bu ilişki, bedel-ödül kavramları açısından ele

alındığında, âşığın ödülü yanışının kendisidir. Bu yolda âşığın yaşadığı mecazî dönüşüm Fuzûlî'ye ait bir beyitte somutlaştırılır:

Kan yaş töküp yanında döner âteşün kebâb
Ma'suka benzer âteş ü âşık kebâb ana (TD/G8/3)

Ödül, kimi zaman ulaşılması gereken bir hedef olarak görülürken, kimi zaman da sürekli ertelenerek aşkın anlamını derinleştirir ve pekiştirir. Sevgiliye duyulan bağlılık, ödülün hemen verilmemesiyle daha da pekişir. Âşığın yaşadığı bekleyiş, onun sevgisini sınavan bir unsur hâline gelir. Böylece klasik şiirde, ödüle ulaşmaktan çok ona yaklaşmak ve bu yolda harcanan çaba öne çıkar. Çünkü ödül sadece vuslatla sınırlı değildir. Şiirlerde, yöneticilere ve sanatkârlara yönelik övgüler de yer alır ve burada ödül, maddî bir karşılık ya da itibar olarak kendini gösterir. Ancak bu tür ödüller de kolayca elde edilmez. Üstün bir yetenek, bilgi veya hizmet gerektirir. Böylece ödül hem bireysel hem toplumsal olarak bir hak ediş üzerine kurulu bir anlayış içinde değerlendirilir.

Klasik Türk şiirinde ödül, aşkla, sabırla ve çabayla ilişkilendirilip çoğu zaman bir lütuf ya da hak ediş olarak sunulur. Kimi zaman bir söz, bir bakış ya da toplumsal bir makam ve mevki olarak karşımıza çıkar. Ancak her durumda, ödülün öncesinde bir bedelin ödenmesi gerekir. Aşkta yegâne gaye olarak bilinen kavuşma/visal, âşığa vadedilen ancak verilmeyen bir ödüldür. "Aşkta gaye gibi görülen "visal" hakikatte bu duygunun bitme sınırındır. O halde, aşkın daima hararetli ve canlı kalabilmesi için hep visal arzusunun duyulması, fakat bu birleşmenin asla vaki olmaması lazımdır" (Onan, 1955, s.VIII). Bu yönüyle ödül, aşkın ve emeğin anlamını pekiştiren çok önemli bir unsur olarak ele alınır. Çünkü "Tezatlar en güzel aşk terennümlerinde görülür, Aşk vuslattan uzak olmaktır. Ona asla erişememektir. Visali, vâsıl olmak için değil, yanmak yakılmaktan zevk duymak için istemektir" (Ulucan, 2019, s. 63):

Gam-ı hecridir ki artar eseriyle aşk zevki
Galat eylemiş Fuzûlî ki visâle tâlib olmuş (TD/G135/5)

2. Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinde Aşkın Bedel-Ödül Bağlamında Değerlendirilmesi

Âşığın, sevgili uğruna verebileceği en kıymetli şeyi canıdır. Aşk uğruna ödenecek en büyük bedel olmakla birlikte dünyevî anlamda nefsin terk edilmesini de ifade etmektedir. Ödenen bedelden umulan ödül, sevgiliye kavuşmaktır. Dünyevî tutkuların ve maddî heveslerden sıyrılmak olarak ifade edilen bu durum, manevî yolculukta takınılacak en önemli tavidir.

Âşığın çektiği çileler ve duçar olduğu miskinlikler, aşkın getirdiği zorlukların bir tezahürüdür. Bütün bu zorluklar, ödülün büyüklüğünü, anlamını ve çekiciliğini artırır. Çünkü ilahî aşk yolunda katlanılan her zorluk, ilahî hakikate ulaşmakla karşılık bulur. Bu da çoğunlukla aşk uğruna verilen canla olur:

Leylî dedi verdi cân-ı şîrîn
Ol âşık-ı bî-karâr ü miskîn (LM/2993)

Aşk hem Klasik Türk şiirinde hem tasavvuf şiirinde insanın ruhunu derinden etkileyen bir güç olarak dikkat çeker. Aşk, doğası gereği gizlenemez bir hâldir. Çünkü aşk, içinde bulunduğu durumda seveni ve sevileni farklı maddî ve manevî hallere sokan bir kudrettir. Klasik şiir geleneğinde, aşkın en temel özelliği, onu yaşayan kişinin ruhsal dünyasında yaşanan çalkantılı durumdur. Bu açıdan âşığın yaşadığı durum, dışarıdan hemen fark edilebilir bir hâldir.

Tasavvufi bakış açısında aşk, bir tecelli olarak görülür. Aşk, özden bir yanış, ruhsal bir yolculuk olarak âşıkta zahir eder. Bu, aşkı yaşayan kişinin iç dünyasında yaşadığı her değişimi/dönüşümü

dışarıya yansıtan bir durumdur. Dolayısıyla aşk gizlenemezdir. Çünkü aşk, bir var oluş bir duruş hâlidir. Aşk, insanın benliğinden, özünden dışarıya taşar ve her yönüyle kendini belli eder.

Aşkın gizlenememesi, bir yandan âşık için bir bedel ödemeyi gerektirirken diğer yandan bu bedel, aşkın ödülüne giden yolda atılan adımları gösterir. Âşık, aşkın bu kudretine boyun eğdikçe, huzursuzluğu ve kararsızlıkları aşarak aşkın ödülüne ulaşmayı ümit eder. Aşk, bir yandan kararsızlık ve huzursuzluk getirirken diğer yandan bedeller ödeyen için önemli bir manevî ödül olur:

Aşk olduğu yerde mahfi olmaz

Aşk içre olan karâr bulmaz (LM/607)

Tasavvufî düşüncede aşk ülkesi, âşığın nefsini ve aklını aşarak başka bir düzene boyun eğdiği bir sultanlık hâlidir. Bu bağlamda, aşkın sultanı, âşığın dünyevî akıl ve iradesinin ötesinde bir otoriteyi temsil etmesi bakımından önem arz eder. Âşık, bu sultanın hükmüne girdiğinde artık kendi aklını ve iradesini bir kenara bırakmak zorunda kalır. Onun bütün hareketleri, aşkın buyruğuna boyun eğer hâle gelir. Önemli olan âşığın kararları veya düşünceleri değil, aşkın kendisine teslim olma gereğidir. Fuzûlî'nin bir beytinde âşık kendi aklına ve iradesine isyan etme durumuna gelir. Bu isyan, dünyevî aklın sınırlarını aşarak aşkın otoritesine boyun eğmeyi ifade etmektedir. Aşk yolunda akıl, bir rehber olmaktan çıkar ve artık yerini aşkın hükmüne/sultanına bırakır. Âşığın kendi kararlarından feragat etmesi, aşkın bedelini ödemeye razı olduğunun bir göstergesidir. Bu bedel, insanın dünyevî varlığına ve kendi aklına olan güveninden vazgeçmesi ile aynı anlama gelir. Elbette bu vazgeçiş, aşkın sultanına olan mutlak teslimiyetiyle gerçekleşebilir.

Tasavvufî bağlamda bu durum, insanın kendi benliğinden sıyrılarak Allah'a tam bir teslimiyet içinde olmasını çağırır. Akıl ve nefsin isteklerinden vazgeçmek aşk yolundaki en büyük bedellerden biridir. Bu bedel, dünyevî kaygılardan kurtulmayı ve ilahî aşkın meyvelerine kavuşmayı sağlar. Aşk sultanına itaat eden kişi, bu teslimiyetin ödülü olarak manevî bir tatmin ve ilahî bir bağlılık duygusunu yaşar:

Temerrüd akl fermânından etsem dûstlar bi'llâh

Meni re'yümle sanman aşk sultânına me'mûrem (LM/892)

Aşk, aklın sınırlarını aşan bir delilik hâli olarak görülse de aslında âşık için bir bilgelik makamıdır. Bilgelik, akıl yoluyla elde edilemez ancak gönül/sezgi yoluyla elde edilebilir. Âşık, aklını kaybederek aşkın gerçek anlamına ulaşmada yol kat eder ve bu süreçte hem kendi varlığını hem aşkın hakikatini daha iyi anlar:

Mecnûn dedi ey edîb-i kâmil

Dîvâne-i aşk olur mı âkil (LM/1072)

Tasavvufî düşüncede ruh binici, ceset ise bir binektir (Uludağ, 2012). İlahî aşk, insanı benlikten/cesetten sıyrılmaya ve manevî yüceliğe teslim olmaya çağırır. Bu çağrı, âşığın dünyevî bağlarından ve bireysel arzularından vazgeçmesini içerir. Aşk derdine çare arayan Hak âşığı, öncelikle kendi varlığını ve benlik duygusu ve arzusunu terk etmeye hazır olmalıdır. Bu, ruhun ilahî aşkın sınırlarını aşan manevî dünyaya açılması anlamına gelir. Sevgilinin yolunda 'canın terk edilmesi' hususu maddî varlığın/cesedin sınırlayıcı dünyasını aşarak ilahî huzura ulaşmayı ifade eder. Âşık, bu süreçte ödenebilecek en büyük bedeli öder. Çünkü kendi varlığından/canından vazgeçmek, insanın sahip olduğu en değerli şeyden feragat etmesi demektir. Bu bedel, aşk yolundaki en büyük ödüle, ilahî aşkın hakikatine ulaşmaya vesile olur.

Tasavvufî anlayışta, canın terk edilmesi Allah'a tam bir teslimiyeti ifade eder. Bu teslimiyet, kişinin kendi varlığını geride bırakıp ilahî aşka yönelmesiyle gerçekleşir. Bu süreçte çekilen

sıkıntılar ve yapılan fedakârlıklar âşık için manevî bir ödül olan aşkın hakikatine/vuslata erişmeyi mümkün kılar:

Aşk derdinün devâsı terk-i cân etmekdedür
Terk-i cân derler bu derdün mu'teber dermânına (LM/2480)

Klasik Türk şiiri geleneğinde âşıklık, bir aşk suçlusu olarak girilen yolda bedeller ödenen, halk nazarında mecnûnlukla itham edilen, çeşitli dedikodulara, tuzaklara maruz kalınan bilinçli bir tercihtir. Bu durum artık içinde yaşanılan bir yurt olmuş, âşık tarafından da benimsenmiş bir hâldir. Bu haller özelinde bir zirve olan divane âşık, yaşanan bu olumsuzlukların adeta şahı durumundadır. Hükümdarlık metaforuyla da ifade edilen bu durumda Mecnûn, aşk ülkesinin hükümdarı olarak tasvir edilir. Bu hükümdarlık âşığa, elbette huzur dolu bir iktidar sunmaz. Tamamen acı ve kederle yoğrulmuş bir yönetimin olduğu bu halde âşık, aşkın getirdiği sıkıntılarla sürekli bir sınav, bir savaştadır. Dert ülkesinin askerleri, dedikodular ve tuzakları âşığın/shahın yolunu sarar ve onu derin bir çileye hapseder.

Aşk, âşığı dünyevî bağlardan kopararak yalnızca aşkın hükmü altına alır. Bu hükümlanlık, âşık için ağır bir bedeldir. Âşık sürekli bir mücadele/çile içindedir. Ancak bu çile, aşk yolundaki samimiyetin bir göstergesi ve ödenen bedelin bir karşılığıdır. Aşk, Mecnûn'un tüm benliğini ele geçirirken ona aynı zamanda derin bir mana ve yücelik kazandırır:

Mecnûn idi mülk-i derd şâhı
Hayl-i derd ü dâm anun sipâhı (LM/2229)

Klasik şiir geleneğinde aşk, tuzak metaforuyla da tasvir edilir. Bu tuzak, âşıkların iradesini aşarak onları esir eden cinstendir. Âşık, aşkın tuzağına düştüğünde, artık kendi kontrolünü kaybedip aşkın idaresi altına girer. Bu hâl, âşığın sürekli bir keder ve sıkıntı hâliyle sınıdığı durumları kaçınılmaz kılar. Bu sınavın en önemli şartı sabırdır. Sabır, âşığın aşk yolunda çektiği sıkıntılara katlanmasını sağlayan en önemli erdemdir.

Aşk, âşığa hem dert hem ödül sunar. Bu ödüle ulaşmak için çekilen sıkıntılar, aşk yolunda ödenen bedeli ifade eder. Âşık, bu bedeli sabırla ödeyerek aşkın hakikatine ulaşır. Sabır, bu süreçte hem bir erdem hem de âşığın aşk yolundaki sadakatinin bir göstergesi olur.

Tasavvufi anlayışta ise sabır, Allah'a teslimiyetin bir ifadesidir. Âşık, aşk yolunda karşılaştığı zorlukları sabırla karşılayarak Allah'a olan bağlılığını ortaya koyar. Bu süreçte sabır, âşığın olgunlaşmasına ve aşkın hakikatine ulaşmasına vesile olur. Sabırla katlanılan her acı, âşığı ilahî huzura bir adım daha yaklaştırır:

Her kim ki esîr olur bu dâma
Sabr etse gerek gam-ı müdâma (LM/511)

Aşk, insanın varlığını baştan sona değiştiren/dönüştüren güçlü bir enerjidir. Klasik şiir geleneğimizde bu güç, çoğunlukla esaret ve değişim metaforuyla kendini gösterir. Aşka düşen kişi (âşık) artık eski benliğini kaybedip, çevresi/halk tarafından anlaşıl(a)mayan ve dışlanan bir figüre dönüşür. Âşık, aşkın etkisiyle toplumsal gelenekten kopar, akıl ve itibar gibi değerlerden uzaklaşmak zorunda kalır.

Âşık, aşkın esareti altında eski kimliğinden uzaklaşır bambaşka bir kimliğe bürünür. Kays olarak bilinen âşık, aşkın getirdiği keder ve çilelerle Mecnûn olarak anılmaya başlanır. Bu değişiklik bir ad, lakap değişikliğinin yanında aşkın insanın yaradılışını nasıl yeniden şekillendirdiğinin de bir örneğidir. Âşığın adının dahi değişip farklı bir adla anılması da aşk yolunda yapılan feragatin önemli bir göstergesidir. Bedel olarak çekilen acılar ve toplumsal dışlanma, ödül olarak aşkın yüceliğine ve ilahî hakikate ulaşmayı kolaylaştırır. "Yaratılışın temelinde zıtların bir araya gelmesi, birbirlerini ikmal etmesi söz konusudur. Tasavvuf inancına göre bütün kâinat gerçekte

Allah'ın isimlerinin tezahürü veya tecellisi olmaktan başka bir şey değildir” (Yıldırım, 2003, s. 125). Tasavvufî açıdan bakıldığında, bu dönüşüm Allah'a duyulan aşkın bir tezahürü olarak karşılık bulur. Âşığın toplumdan dışlanması, aslında aşkın zorluklarına sadık kalmanın ve dünyevî bağlardan, arzularından kurtulmanın bir işaretidir:

Söz muhtasar ol esîr-i sevdâ
Bir nev ile oldu halka rüsvâ

Kim Kays iken adı oldu Mecnûn
Ahvâlini etdi gam dige-gûn (LM/796,797)

Klasik Türk şiiri geleneğinde, dünya hayatı genellikle sıkıntılar ve geçicilikle ilişkilendirilir. İnsan gönlünü dünyaya bağladıkça karşılaşacağı acı, keder ve zorluklar aynı oranda artmaktadır. Dünya, bu geçici yolculuğun ilk durağıdır ve burada yaşanan her şey fanidir. Âşık, bu fani âlemden ne kadar çaba harcarsa harcasın, sonunda sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalır. Bu sıkıntılar, dünya sevgisinin bir bedeli olarak görülmelidir.

Dünya hayatını bir seyrangâh olarak görmek, insanın varoluşunu daha derin bir anlamla buluşturur. Fani dünyanın ötesinde asıl güzellik ve huzur, aşkın ve ilahî hakikatin yüceliğinde bulunur. Âşık, bu farkındalığa ulaştığında, dünya hayatının zorluklarını sabırla karşılar ve bu zorlukları birer imtihan olarak görmeye başlar.

Tasavvufî açıdan dünya hayatı, bir imtihan alanı olmakla beraber asıl varılmak istenen Allah'a yaklaşmanın bir vesilesidir. Âşık, dünyayı bir hedef olarak görmek yerine ilahî hakikate ulaşmanın bir aracı olarak değerlendirmeyi bilmelidir. Böylelikle, dünyanın getirdiği sıkıntılar anlam kazanır ve âşık için bu süreç bir ödüle dönüşebilir:

Bu âlem kim gönül kaydın çekersen mihnet ü gamdur
Fenâ ser-menzilin seyr eyle kim bir hoşça âlemdür (LM/2906)

Fuzûlî, aşkı insanın sınırlarını zorlayan bir yolculuk olarak tasvir eder. Bu yolculukta âşığın en büyük yoldaşı, bitmek tükenmek bilmeyen gam ve sıkıntılardır. Bu gam ve sıkıntılar bir yük olmaktan çok âşığı ilahî hakikate götüren bir vesiledir. Aşkın zorlu yollarında iken şikâyet etmek, bu yolculuğun ruhuna aykırıdır. Zira aşk, teslimiyet ve sabırla katlanılması gereken bir ruh hâlini ifade etmektedir.

Tasavvufî anlayışta ise bu gam, ilahî kudrete duyulan aşkın bir yansıması olarak görülür. İlahi aşk yolunda çekilen sıkıntılar, insanın sabrını ve bağlılığını sınar. Şikâyetin yerini teslimiyet alır. Âşık, bu yolda her türlü zorluğa göğüs gererken, ödül olarak aşkın yüceliğine dinginliğine ve anlamına erişir:

Yohdur gam ü derdüme nihâyet
Gamdan kime eyleyem şikâyet (LM/2516)

Aşk, hakikate ulaşmak isteyenleri ağır bedellerle sınayan bir güçtür. Hasret de bu bedellerin en yakıcılarından biridir. Ayrılığın getirdiği elem/ızdırap, âşığın sabrını ve bağlılığını sürekli zorlaması bakımından önemlidir. Hasret, adeta aşk yolunda ödenmesi gereken bir borç, bir bedel gibi âşığın benliğini kuşatır. Bu hâl nedeniyle hasretin verdiği elem, aşkın değerini artıran ve ödüllü daha anlamlı kılan bir durum meydana getirir.

Gam, âşığı maddî dünyanın geçici heveslerinden uzaklaştırarak aşkın derinliğine ve hakikatine yönlendirmesi bakımından oldukça değerlidir. Gamın rehberliğinde âşık kendi varlığını ve arzularını terk eder ve aşkın büyüklüğünü kavrar. Gamı kabullenmek ve onun rehberliğinde yol almak, âşığı aşkın ödülüne, hakikatin özüne yaklaştırır:

Hasret elemi yaman elemdür
Gam bedraka-i reh-i ademdür (LM/2437)

Aşk yolculuğu, dışarıdan bakıldığında huzur ve mutluluk içindeki bir yolculuk gibi görülebilir. Âşığın mevsimi bahar gibi görünebilir. Fakat bu yol hakikatte, neşeden ziyade derin bir keder ve sıkıntıya dayalı bir yoldur. Âşık adeta kışı yaşar ve aşkın getirdiği dert, keder ve gam ile çalkantılı bir ruh hâli yaşanır. Yaşanan bütün zorluklar hem aşkın bedeli hem de hakikate ulaşmanın bir koşuludur.

Âşığın dış dünyaya yansıyan haleti ruhiyesi, onun manevî duygu durumunu tam olarak yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Âşık, neşe içinde gibi görünse de aslında derin bir gamın/hüznün içerisinde ve bu sıkıntılara sabırla katlanmak zorundadır. Gam, âşığın aşk yolunda ödediği bedelin sembolüdür:

Fikr etme ki men neşât-mendem
Bir dâm-ı gam içre pâ-y-bendem (LM/1973)

Aşk, başlı başına bir bedel-ödül ilişkisidir. Mecnûnun/âşığın, aşk yolunda karşılaşacağı her acı, her sıkıntı, ilahî hakikate ulaşmak için ödenmesi gereken bir bedeldir. Âşık bu süreci sabırla taçlandırdığı takdirde sevgiliye kavuşmayı hak eder. Âşığın bu zorlu serüveninde çektiği sıkıntılar, ödediği bedeller sevgilinin vuslatı/nazarı içindir. Umulan bu nazar, âşığın ödülüdür. Âşık, çektiği acıların karşılığında sevilenin/sevgilinin merhametini ve nazarını görmek ister. Âşığın acıları, sabırla taşınan ve sevilenin nazıyla karşılık bulan birer bedeldir.

Klasik Türk şiirinin benzetmeler dünyasında âşığın gönlü bazen bir bahçe olur. Aşkın da meskeni olan bu kutsal mekân, türlü çiçekler ve ağaçlarla rengârenk ve yemyeşil olması gerekirken gamın, derdin tohumlarıyla, fidanlarıyla doludur. Sevgilinin nazarından da uzak kalan bu bahçe üstüne üstlük âşığın gözyaşlarıyla sulanıp büyümektedir. Bu durumda âşık, gözyaşları ve kalbinin tutuşmasıyla kendi mekânında büyüdükçe büyüyen bir bedelin içinde esir olur. Gönül bahçesine dikilen gam fidanları ve bedene ekilen dert tohumları, aşkın bedelini simgeleyen unsurlar olarak dikkat çeker. Âşık, bütün bu bedelleri sabırla karşılarken, sonunda aşkın ödülüne ulaşmayı bekler:

Şâhum nazar et men-i gedâya
Bîgânelig etme âşinâya

Cân bâğına gam nihâli tîkdün
Ten mülkine derd tohmı ekdün

Ol tohm ü nihâle nef'-i hâsıl
Oldı nem-i eşk ü sûziş-i dil (LM/1698,1699,1700)

Aşk, birçok yönüyle bir bedel-ödül ilişkisini zorunlu kılar. Zamanın ve kaderin insafsız doğası yani çerh/kader, âşık için vefasız ve adaletsizdir. Feleğin/kaderin, âşık üzerindeki etkisi, onun aşk yolunda ilerlemesi için gerekli olan bedelleri gösterir. Feleğin sürekli acı ve zorluklarla dolu işleyişi/çarkları âşık için oldukça zorlu dönemeçleri barındırmaktadır. Kaderin çarklarının, âşık üzerinde cevr ve cefâ gibi olumsuz etkiler meydana getirmesi aşkın doğasında bulunan zorlukları işaret eder. Âşık, çektiği acıların ve sıkıntıların bedelini, aşkın hakikatine ulaşmak için ödemek zorundadır.

Aşk yolunda her türlü sıkıntı, âşık için bir olgunlaşma sürecini ifade etmesi bakımından da önemlidir. Kaderin tüm cevr ve cefâsı âşık için aşkın gerçek anlamına ulaşmak için birer araçtır. Fuzûlî âşığın her daim feleğin türlü zorluklarına maruz kalacağına işaret eder:

Ta'n etme ki çerh bî-vefâdur
Dâim işi cevır ile cefâdur (M/146)

Aşk yolculuğu, sabır ve fedakârlık gerektirir. Aşkın özüne ancak bedelleri ödemekle, zorluklara katlanmakla erişilebilir. Aşk yolculuğunda her acı, her sıkıntı, âşık için bir olgunlaşma vesilesi ve evresidir. Bedel öde(n)meden aşkın ödülüne ulaşmak elbette mümkün değildir.

Aşkın getirdiği acılara ve zorluklara sabırla katlanmak âşığın asli görevidir. Gönül aşk ateşiyle yanar, büyük acılarla kanar buna rağmen aşk devam ederse bu sadakat ve kararlılık bakımından önemlidir. Aşkın belâları ödüle giden yolda kaçınılmaz engeller olarak durur. Çünkü aşk zorluklarla, acılarla şekillenen bir yolculuktur. Bütün bu zorluklara rağmen âşığın belalardan uzak dur(a)mayacağı aksine belalarla hem-dem olacağı bilinmektedir:

Sûz-ı dil ile tökülse yaşum
Tîğ-i gam ile kesilse başum

Cândan çıkarıp hevâ-yı aşkı
Terk eylemezem belâ-yı aşkı (LM/779,780)

3. Sonuç

Tabiatta bir prensip olarak zıtlıkların uyumu söz konusudur. Bu uyum tabiatın kuralı ve dengesini oluşturur. Zıt(lık)lar birbiriyle bir düzen, denge ve uyum içindedir. Bunu mefhumu muhalifinden bilmek/öğrenmek/görmek olarak da değerlendirmek mümkündür. Ancak daha ileri bir aşama olan zıtların birbirinin yerine geçmesi yaygın olan bir şey değildir. Klasik Türk şiirinde de genel olarak zıtların uyumu bilinmekte ve görülmektedir. Genellikle şairler bunu alışılmadık bağdaştırma, sanat yapma olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Bunun çeşitli örnekleri görülmekle birlikte en dikkat çeken bedel-ödül ilkesidir, denebilir. Eski insanımızın tefekküründe bu durum, kazanılan kaybedilmiş, kaybedilen kazanılmış(tır) prensibini geliştirmiştir. Bazı şerhlerde hayrın, bazı hayırlarda da şerrin gizli olduğu inancı da buna işaret etmektedir.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi, aşkın doğasını ve insanın bu uğurda göze aldığı fedakârlıkları derinlemesine ele alan bir eserdir. Aşk, iki sevgilinin kavuşma isteğinden ibaret bir yol(culuk) olmaktan öte, bir süreçtir. Bu süreçte ödenen bedeller ve ulaşılan ödüller, aşkı yeniden anlamlandırmaktadır. Mecnûn'un dünyevî hayatın dışına itilmesi, yaşadığı zorluklar, ayrılıklar, çektiği çileler, aşkı sıradan bir duygu hâli olmaktan çıkarıp varoluşun/özün merkezine yerleştiren temel bir unsur hâline getirmiştir. Böylece bedel, çekilen zorluklara gizlenmiş ödül, ödül ise zorlukların doğurduğu bedeldir.

Eserde bedel, fiziksel ayrılıklarla sınırlı kalmaz. Kays'ın akıl, statü ve toplumsal kimliğinden vazgeçmesi, aşk yolunda ödediği en büyük bedellerdendir. Bu fedakârlıklar, aşkın değerini artıran, onu sıradanlıktan çıkarıp yücelten unsurlardır. Ödül ise çoğu zaman maddî bir kavuşmadan çok, ilahî aşkın hakikatine varmak için yeni bir anlam bulma arayışı olarak verilir. Mecnûn için ödül, Leylâ'ya kavuşmak değil, ilahî aşkın kendisiyle bütünleşmektir. Onun ulaştığı nokta, aşkın özünü yaşamak ve onunla hemhâl olmaktır.

Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi, aşkın ancak bedel ödendiğinde anlam kazandığı ve bu bedelin, aşka duyulan samimi bağlılığı derinleştiren bir süreç olduğunu göstermektedir. Mecnûn'un yaşadığı acılar, aşkı basit bir kavuşma isteği olmaktan çıkararak insanın kendi varoluşunu aşk içinde bulduğu bir noktaya bağlar. Fuzûlî, aşkı bir kaybediş ya da bir kazanım meselesi olarak görmez; insanın kendisini bulmak hatta aşmak ve aşkın hakikatiyle bütünleşmek süreci olarak ele alır. Bu yönüyle eserde bedel ve ödül, birbirinden ayrı ayrı kavramlar olarak

görülmemeli, aşkın doğasını anlamaya yardım eden iç içe geçmiş unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2020). *Eren Türk dilinin etimolojik sözlüğü (ETDES)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1994). Divan edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. IX, s. 389-427). İstanbul: TDV Yayınları.
- Alp, G. (2018). Tasavvuf ve klasik şiirimiz. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 415-418.
- Altıntaş, H. (1985). İslâm düşüncesinde tasavvuf. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, 111-122.
- Bilgin, A. A. (2014). Türk tasavvuf edebiyatının mahiyeti. *Türkiyat Mecmuası*, 24, 1-13.
- Budak, S. (2005). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Doğan, M. N. (2008). *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
- Doğan, M. N. (2009). *Fuzûlî'nin poetikası*. İstanbul: Yelkenli Kitabevi.
- Fuzûlî (1956). *Leylâ ile Mecnûn* (Haz. Necmettin Halil Onan) İstanbul: Maarif Basımevi.
- Fuzûlî. (1958). *Türkçe divan*. (Haz. Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S., Cunbur, M.) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1972). *Fuzûlî*. İstanbul: Toker Yayınları.
- İçli A. (2010) Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Dramatik Aksiyonu Oluşturan Değerler Üzerine Bir İnceleme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science*, 20(2), 57-78.
- Kahraman, M. (2011). *Leylâ ve Mecnûn romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaplan, M. (2022). *Açıklamalı divan şiiri*. İstanbul: Lejand Kitap.
- Karahan, A. (1996). Fuzûlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C.13, ss. 240-246). İstanbul: TDVİAM.
- Kesik, B., Baka, Ş. (2015). *Leylâ ile Mecnûn hikâyesi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Kılınç, A. (2021). *Fuzûlî dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kurnaz, C. (2010). Vuslat yolculuğu. *Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 447-461.
- Levend, A. S. (1959). *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn hikâyesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1992). *Fuzûlî ve Türkçe divanı'ndan seçmeler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Öztürk M. (2009) Aşk mesnevilerinde yönlendirici güç” ve “ideal”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4(7), 448-477.

- Serdaroğlu Coşkun, V. (2020). *Za'îfî Sergüzeştname*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
- Ulucan, M. (2019). *Geleneksel ve özgün taraflarıyla Fuzûlî ve şiiri*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (2003). Zıtlık kavramı ve divan şiirinde zerre-güneş sembolizmi. *Bilig Dergisi*, 25, 125-138.
- Yılmaz, N. (2006). *Ahmed-i Rıdvân Rıdvâniyye*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
- Yoldaş, K. (1993). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.